

HÈM NHỎ SÀI GÒN:

NƠI LẮNG ĐỘNG CỦA DÒNG CHẢY
VĂN HOÁ, KÝ ỨC VÀ LỊCH SỬ ĐÔ THỊ
ĐỀ XUẤT MỘT SỐ GIẢI PHÁP

SMALL ALLEYS OF SAIGON: A PLACE WHERE THE FLOWS OF CULTURE, MEMORIES
AND URBAN HISTORY CONVERGE - PROPOSING SOME SOLUTIONS

Ths. Phạm Đức Long ¹

Tóm tắt: Sài Gòn-Thành phố Hồ Chí Minh không chỉ là những kiến trúc cao tầng, những trung tâm thương mại sầm uất, mà còn có những con hẻm nhỏ dung dị, hiền hoà. Văn hóa "Hẻm" là một phần độc đáo của văn hóa Sài Gòn-Thành phố Hồ Chí Minh. Việc bảo tồn và phát huy giá trị của văn hóa "hẻm" góp phần gìn giữ bản sắc riêng của thành phố và tạo điểm nhấn thu hút du khách.

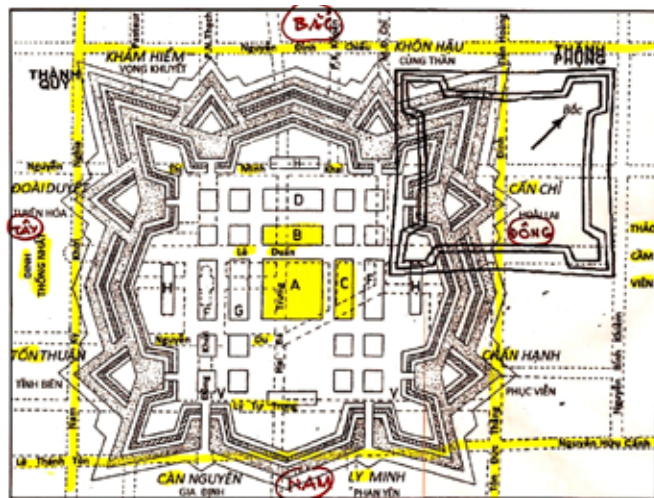
Từ khóa: Thành phố Hồ Chí Minh, văn hóa hẻm, bản sắc, điểm nhấn.

Abstract: Saigon-Ho Chi Minh City is not just about towering skyscrapers and bustling shopping malls, but also includes tranquil, simple alleys. 'Alley' culture is a unique part of the culture of Saigon-Ho Chi Minh City. Preserving and promoting the value of 'alley' culture contributes to maintaining the city's distinct identity and serves as a focal point to attract tourists.

Keywords: Ho Chi Minh City, alley culture, identity, landmark.

Nhận bài ngày 27/3/2024, chỉnh sửa bài ngày 15/4/2014, chấp nhận đăng ngày 3/5/2024.

Sài Gòn - Thành phố Hồ Chí Minh nổi tiếng không chỉ với những di sản văn hoá lịch sử, những tòa nhà cao tầng hiện đại, những trung tâm thương mại sầm uất, mà còn bởi văn hóa "Hẻm" độc đáo và đầy sức sống. Nét đẹp văn hóa này đã trở thành một phần không thể thiếu trong tâm hồn của người Sài Gòn, là nơi lưu giữ những ký ức tuổi thơ, những giá trị truyền thống và tinh thần cộng đồng gắn kết. Những con hẻm nhỏ hẹp, những ngõ

Hình 1. Thành Quy (thành Bát Quái) được xây dựng vào năm 1790 phong cách Vauban
Nguồn: Sưu tầm

ngách uốn lượn nằm sâu bên trong lòng thành phố, chứa đựng những điều thú vị về cuộc sống văn hóa riêng biệt của người dân Sài Gòn.

1. Lịch sử hình thành đô thị Sài Gòn

- Từ năm 1698, đơn vị hành chính đầu tiên được thành lập, dinh Phiên Trấn chỉ gồm một huyện Tân Bình bên bờ sông Bến Nghé, quanh Dinh có phố chợ đông đúc hoạt động nhộn nhịp hình thành trung tâm Bến Nghé và điểm dân cư mang tính chất đô thị.

¹ Khoa Kỹ thuật công trình, Trường ĐH Tôn Đức Thắng

Email: phamduclong@tdtu.edu.vn

Hình 2. Bản đồ Sài Gòn 1873
(Nguồn: Flickr. Manhhai)

- Cuối thế kỷ XVII đến đầu thế kỷ XVIII, Sài Gòn là trụ sở chính thức của chính quyền chúa Nguyễn cai quản toàn khu vực Nam Bộ.
- Cuối thế kỷ XVIII, Sài Gòn nhanh chóng trở thành một đô thị lớn, thật sự là trung tâm kinh tế phồn vinh và lớn nhất trong vùng.
- Năm 1790, chúa Nguyễn Ánh lập Gia Định kinh tức xây dựng Sài Gòn thành kinh đô của vùng đất phía Nam.
- Tiến hành xây dựng thành Quy là trụ sở của Gia Định kinh: Kiểu Vauban, dạng hình vuông, có 8 cửa nên còn gọi là thành Bát Quái.
- Thành Bát Quái bị vua Minh Mạng ra lệnh phá vào năm 1835 sau loạn Lê Văn Khôi và cho xây thành Phụng nhỏ hơn ở góc Đông Bắc thành Quy vào năm 1836.
- Ngay sau khi chiếm được thành Gia Định vào năm 1859, người Pháp phá luôn thành Phụng và gấp rút quy hoạch lại Sài Gòn thành một đô thị lớn phục vụ mục đích khai thác thuộc địa.
- Người Pháp đã quy hoạch Sài Gòn với diện tích ban đầu khoảng 2.500 hecta đáp ứng quy mô dân số từ 500.000 đến 600.000 người. Trên cơ sở đó, phân khu chức năng hành chính, thương mại, khu vực nhà máy, xưởng ở ngoại ô, khu ở cho công nhân và người bản địa... phân chia các lô đất với các loại nhà ở khác nhau. Hệ thống giao thông với các tuyến đường chính được quy hoạch song song và vuông góc với sông Sài Gòn.
- Rất nhanh chóng, các công trình quan trọng của thành phố, như Dinh Thống đốc Nam Kỳ, Dinh Toàn quyền, nhà Bưu điện, Tòa án, nhà thờ... được thực hiện. Sau hai năm xây dựng và cải tạo, bộ mặt Sài Gòn hoàn toàn thay đổi.
- Giai đoạn 1955-1975 Sài Gòn tiếp tục phát triển với sự ảnh hưởng từ kinh tế tiêu dùng đến từ người Mỹ. Mạng lưới giao thông phát triển, các kiến trúc cao tầng xuất hiện nhiều, các trung tâm thương mại, giải trí đa dạng phục vụ các nhu cầu phong phú của người dân đô thị. Cùng với đó là sự thu hút một lượng lớn lao động nhập cư từ khắp nơi đổ về thành phố.
- Sau ngày thống nhất, thành phố Hồ Chí Minh tiếp tục duy trì tiềm năng phát triển của Sài Gòn trước đây với hàng loạt các chính sách về quy hoạch và chỉnh trang đô thị với nhiều dự án hạ tầng và xây dựng mới được triển khai. Các khu vực trung tâm đang được phát triển với các tòa nhà hiện đại, trung tâm thương

mại và các công trình công cộng mới. Thành phố Hồ Chí Minh đang hướng đến mục tiêu đô thị hóa bền vững, tạo ra một môi trường sống và làm việc tốt hơn cho cư dân. Điều này bao gồm việc tăng cường hạ tầng giao thông, cải thiện môi trường sống và bảo vệ môi trường tự nhiên.

2. Quá trình hình thành các con hẻm ở Sài Gòn

- Giai đoạn đầu

Thế kỷ XVII - XVIII: Khi người Việt di cư vào Nam Bộ, họ thường tập trung sinh sống dọc theo các bờ sông, rạch để thuận tiện cho việc sinh hoạt và giao thương. Lúc này, đã xuất hiện những con hẻm nhỏ dẫn vào các khu dân cư ven sông.

Đầu thế kỷ XIX: Sài Gòn - Gia Định trở thành trung tâm thương mại sầm uất, thu hút nhiều người từ các nơi đến sinh sống và làm việc. Lượng dân cư tăng nhanh dẫn đến tình trạng thiếu nhà ở.

Giữa thế kỷ XIX: Để giải quyết vấn đề thiếu nhà ở, người dân đã xây dựng những ngôi nhà nhỏ san sát nhau dọc theo các con đường, tạo thành những con hẻm chật hẹp.

- Giai đoạn Pháp thuộc

Cuối thế kỷ XIX - đầu thế kỷ XX: Pháp xâm lược Việt Nam và chiếm đóng Sài Gòn - Gia Định. Chính quyền thực dân Pháp đã tiến hành quy hoạch và xây dựng thành phố, nhưng lại tập trung vào khu vực trung tâm, nơi có nhiều người Pháp sinh sống. Điều này dẫn đến tình trạng người Việt Nam, đặc biệt là người lao động, buộc phải sinh sống ở những khu vực ven thành phố, trong những con hẻm nhỏ. Ngoài ra, chính quyền thực dân Pháp còn áp dụng các chính sách phân biệt chủng tộc, hạn chế người Việt sinh sống ở khu vực trung tâm, khiến cho các con hẻm trở nên đông đúc hơn.

- Giai đoạn sau Cách mạng tháng Tám

Sài Gòn vẫn là một thành phố đông dân cư, với nhiều khu vực còn khó khăn về cơ sở hạ tầng. Các con hẻm vẫn tiếp tục là nơi sinh sống của nhiều người dân, đặc biệt là người lao động thu nhập thấp. Tuy nhiên, chính quyền đã có nhiều nỗ lực để cải thiện điều kiện sống cho người dân trong các con hẻm, như xây dựng hệ thống thoát nước, đường sá, và trường học.

- Ngày nay

Nhiều con hẻm ở Sài Gòn đã được cải tạo, mở rộng và trở nên khang trang hơn. Tuy nhiên, vẫn còn nhiều con hẻm chật hẹp, thiếu thốn về cơ sở hạ tầng. Đây là một trong những thách thức mà chính quyền thành phố cần giải quyết để nâng cao chất lượng cuộc sống cho người dân. Lịch sử hình thành và hoạt động của các con hẻm ở Sài Gòn là một minh chứng cho sự phát triển đô thị và những biến động của thành phố. Nơi đây lưu giữ những giá trị văn hóa độc đáo, góp phần tạo nên bản sắc riêng của Sài Gòn - Thành phố Hồ Chí Minh.

3. Đặc trưng về quy hoạch "Hẻm" ở Sài Gòn

- Mạng lưới hẻm phức tạp: Các hẻm ở Sài Gòn thường tạo thành một mạng lưới giao thông phức tạp, với nhiều con đường nhỏ uốn lượn và nối liền nhau. Quy hoạch của các hẻm thường tập trung vào việc kết nối các khu dân cư, cung cấp các dịch vụ cơ bản và tạo ra một không gian sinh hoạt và giao thông thuận tiện cho cư dân.

Hình 3a. Mặt bằng Khu phố 4, phường Phạm Ngũ Lão, Quận 1
(Nguồn: Tác giả)

- Mật độ cao và hẻm nhỏ hẹp: Các hẻm ở Sài Gòn thường có mật độ dân cư cao và đường hẹp. Điều này tạo ra một không gian sống đô thị chật chội nhưng cũng gần gũi và ấm áp. Quy hoạch của các hẻm thường xoay quanh việc sử dụng tối đa diện tích đất nhưng vẫn đảm bảo tính chức năng và sự thuận tiện cho cư dân.

Hình 3b. Mặt bằng một khu phố thuộc phường Phạm Ngũ Lão, Quận 1
(Nguồn: Tác giả)

- Đa dạng chức năng: Các hẻm ở Sài Gòn thường có nhiều chức năng, từ việc sinh sống, mua sắm đến hoạt động kinh doanh và sinh hoạt văn hóa. Mỗi hẻm thường có những cửa hàng, quán ăn, tiệm bánh, xưởng sản xuất và các dịch vụ khác, tạo ra một không gian sống đa văn hóa phong phú.

Hình 3c. Hẻm 165 đường Nguyễn Thái Bình, Quận 1
(Nguồn: Tác giả)

- Sự linh hoạt trong quy hoạch: Quy hoạch của các hẻm thường linh hoạt và thích nghi với sự phát triển của thành phố. Hẻm được cải thiện và phát triển theo thời gian, từ việc mở rộng đường, xây dựng các công trình cơ sở hạ tầng đến việc tái cấu trúc và tái sử dụng các khu vực không gian trong hẻm. Quy hoạch mang những đặc trưng của sự linh hoạt, đa dạng chức năng và sự kết hợp giữa truyền thống và hiện đại, tạo ra một không gian sống độc đáo và phong phú cho cư dân địa phương.

4. Nét đẹp văn hóa độc đáo và những giá trị ẩn chứa

Hẻm Sài Gòn, tưởng chừng như chỉ là những con đường nhỏ hẹp ẩn khuất sau những đại lộ tấp nập, lại là một phần không thể thiếu trong bức tranh văn hóa đa sắc màu của thành phố. Nơi đây lưu giữ những giá trị truyền thống độc đáo, phản ánh rõ nét cuộc sống của người dân Sài Gòn và là điểm đến thu hút du khách bởi sự bình dị, mộc mạc và đầy ắp những điều thú vị.

- Nét đặc trưng của văn hóa "Hẻm"

Không gian sống cộng đồng: Hẻm Sài Gòn thường tập trung nhiều hộ gia đình sinh sống, tạo nên một cộng đồng gần bó, thân thiết như người một nhà. Tình cảm láng giềng được thể hiện qua những cử chỉ quan tâm, chia sẻ, giúp đỡ lẫn nhau trong cuộc sống thường ngày.

Hình 4. Cuộc sống của người dân ở hẻm 258 Nguyễn Công Trứ, Quận 1
(Nguồn: Tác giả)

Ẩm thực phong phú: Hẻm Sài Gòn là thiên đường ẩm thực với vô số món ăn ngon, giá rẻ. Những quán ăn vặt, quán cà phê nhỏ xinh mọc lên san sát nhau, mang đến cho du khách cơ hội thưởng thức hương vị đặc trưng của Sài Gòn chỉ với vài bước chân.

Hình 5, 6. Ẩm thực trong hẻm
(Nguồn: Trần Việt Đức)

Sinh hoạt đa dạng: Hẻm Sài Gòn là nơi diễn ra nhiều hoạt động sinh hoạt truyền thống như: họp chợ, tổ chức lễ hội, vui chơi trẻ em,... tạo nên bầu không khí náo nhiệt, sôi động và đầy sức sống.

Sự dung hòa giữa cũ và mới: Dù trải qua bao thăng trầm, hẻm Sài Gòn vẫn giữ được những nét đẹp truyền thống và dung hòa hài hòa với nhịp sống hiện đại. Những ngôi nhà cổ kính xen lẫn những công trình hiện đại, tạo nên một bức tranh kiến trúc độc đáo.

Hình 7, 8. Kiến trúc cũ và mới trong hẻm 158 Nguyễn Công Trứ, Quận 1
(Nguồn: Tác giả)

- Giá trị ẩn chứa của văn hóa "Hẻm"

Bảo tồn bản sắc văn hóa: Văn hóa "hẻm" góp phần bảo tồn những giá trị văn hóa truyền thống của Sài Gòn, là nơi lưu giữ ký ức và là nguồn cảm hứng cho nhiều tác phẩm nghệ thuật.

Thể hiện tinh thần cộng đồng: Tinh thần đoàn kết, tương trợ lẫn nhau trong cộng đồng hẻm là một nét đẹp đáng quý, góp phần xây dựng một xã hội văn minh, phát triển.

Hình 9. Cuộc sống thân tình trong hẻm

(Nguồn: Tác giả)

Thu hút du lịch: Hẻm Sài Gòn là điểm đến hấp dẫn du khách bởi sự độc đáo, bình dị và gần gũi. Du khách đến đây có cơ hội trải nghiệm cuộc sống của người dân địa phương, thưởng thức ẩm thực và tìm hiểu văn hóa Sài Gòn một cách chân thực nhất.

Hình 10, 11. Hẻm 'Lạc Thái' Mạc thị Bưởi, Quận 1

(Nguồn: Tác giả)

- Hướng đến tương lai

Tuy nhiên, văn hóa "hẻm" cũng đang phải đối mặt với những thách thức như: sự thay đổi về quy hoạch đô thị, sự xâm lấn của văn hóa hiện đại, nguy cơ mất đi bản sắc. Hệ thống hạ tầng xuống cấp, điều kiện vệ sinh và an toàn phòng cháy chưa đảm bảo. Do đó, cần có những giải pháp để bảo tồn và phát huy giá trị của văn hóa "Hẻm", biến nơi đây thành điểm đến văn hóa hấp dẫn và góp phần gìn giữ bản sắc riêng của Sài Gòn.

5. Đề xuất một số giải pháp, kiến nghị

Nâng cấp hạ tầng hẻm: Cải thiện hạ tầng của các hẻm bằng cách mở rộng đường. Nhiều nơi trong thành phố vận động người dân hiến đất mở rộng hẻm đã đạt được những thành quả rất khích lệ được sự đồng thuận của người dân. Cải thiện việc chiếu sáng và thông thoáng hơn để giảm bớt tình trạng ô nhiễm và ùn tắc giao thông.

Tăng cường vệ sinh môi trường: Tăng cường quản lý và xử lý chất thải tại các hẻm, đồng thời tăng cường giáo dục vệ sinh môi trường để cư dân nhận thức về tầm quan trọng của việc duy trì môi trường sạch sẽ.

Phát triển các khu vực công cộng: Tận dụng các khu đất chung để xây dựng công viên và khu vui chơi, giải trí trong các hẻm để tạo ra không gian sống xanh và giảm bớt áp lực của môi trường đô thị.

Khuyến khích các dự án cải tạo đô thị: Khuyến khích các dự án cải tạo đô thị tại các hẻm để chỉnh trang kiến trúc, cải thiện chất lượng sống và môi trường sống cho cư dân, đồng thời tạo ra cơ hội kinh doanh và nâng cao giá trị bất động sản.

Tăng cường quản lý và giám sát: Tăng cường quản lý và giám sát đối với các hoạt động xây dựng và kinh doanh trong các hẻm để đảm bảo tuân thủ các quy định và tiêu chuẩn an toàn và vệ sinh môi trường.

Hình 12. Hẻm thông thoáng, kẻ vạch rõ ràng, kiến trúc được chỉnh trang, thuận lợi cho việc kinh doanh và giao thông

(Nguồn: Tác giả)

Kết luận

Văn hóa "hẻm" là một phần không thể tách rời trong di sản văn hóa Sài Gòn-Thành phố Hồ Chí Minh, là nơi lưu giữ những giá trị truyền thống và ẩn chứa nhiều điều thú vị. "Hẻm" Sài Gòn là nơi lắng đọng của dòng chảy văn hoá, ký ức và lịch sử đô thị. Việc bảo tồn và phát huy giá trị của văn hóa "Hẻm" góp phần gìn giữ bản sắc riêng của thành phố và tạo điểm nhấn thu hút du khách. Để đạt được mục tiêu đó, chính quyền thành phố cần thực hiện một số giải pháp trước mắt và lâu dài với sự đồng bộ về chính sách và sự đồng thuận của người dân.

Hình 13. Một con hẻm khang trang ở Quận 1

(Nguồn: Tác giả)

Trần Nga (BT)

Tài liệu tham khảo

1. Lê Quang Ninh, Sài Gòn ba thế kỷ phát triển và xây dựng, NXB TP. HCM, 2002.
2. Nhiều tác giả, Đô Thị Sài Gòn Chợ Lớn Trước Năm 1945 - Qua Tài Liệu Lưu Trữ, NXB Tổng hợp TP.HCM, 2023.
3. Vương Hồng Sển, Sài Gòn Tạp pín lù, NXB Tổng hợp Đồng Nai, 2005.
4. Nguyễn Đức Hiệp, Sài Gòn Chợ Lớn-Ký ức đô thị và con người, NXB Văn hoá văn nghệ, 2016.
5. Tim Doling, Exploring Hồ Chí Minh City, Thế Giới Publishers, 2014.